

LA CONSTRUCCIÓ DELS FETS HISTÒRICS

ANTONI GOMILA BENEJAM

«Hacer historia es saber preguntar al pasado. Y saber preguntar consiste en formular continuamente aquellas encuestas que necesita la soledad del presente, para encontrar compañía y solidaridad en todo lo que le antecedió. Hacer historia es reivindicar la continuidad, humanizar el tiempo, al aceptar las modulaciones que en la monotonía cronológica ha marcado la voluntad humana. Por eso, hacer historia es, además, proyectar el futuro, orientarle en la clarividente recuperación de lo que otros hombres hicieron para traernos el presente desde el que historiamos».

(Emilio Lledó, *Lenguaje e historia*, pàg. 10)

Suposem, per un moment, que el següent fos possible: controlar el curs del temps. Per als notres propòsits no cal, però, una màquina del temps tradicional, típica de les històries de ciència-ficció. Ens basta un mecanisme per retrocedir en el temps, fins al moment desitjat i a la velocitat que ens plagui. Imaginem, per exemple, un dispositiu similar a un projector de cinema, però on el temps del film i el de la projecció és el mateix: no podem avançar, només retrocedir. Bé, doncs, anomenem

l'operador del nostre aparell «historiador». La qüestió és: estaria el nostre «historiador», així caracteritzat, en millor disposició per historiar, per desenvolupar la tasca d'investigació en què consisteix la historiografia,¹ que un historiador normal i corrent, com els que estam acostumats a trobar-nos?

A primer cop d'ull, podria pensar-se que sí. Per començar, disposaria d'informació de primera mà. En tost d'haver d'estar-se als arxius, hemeroteques, biblioteques; en tost d'haver de cercar restes arqueològiques o tecnològiques; en tost de processar registres civils i eclesiàstics, etc., li bastaria situar-se al moment històric desitjat i mirar, simplement. Disposaria, sense restriccions, del que alguns historiadors que al segle passat reflexionaren sobre la seva tasca anomenaren «els fets purs».² Els fets, la matèria primera de la investigació, serien allí, amatents, disposats. No caldria sinó «recollir-los». Una concepció d'aquest tarannà és la característica del positivisme, l'historiador com a col·leccionista dels fets, que són «allí», esperant ser recollits.

Intentaré mostrar, en canvi, amb l'ajut del nostre esforçat «historiador», que les coses no són tan senzilles. Es presenten tres problemes, com a mínim, que desacrediten la concepció positivista ingènua: el problema de la rellevància, el de la interpretació i el de l'acció col·lectiva. El primer afecta totes les disciplines científiques, i de forma crua i exagerada es podria resumir així: els fets no es «troben» sense més, no porten etiquetes (ni del tipus que són, ni tan sols que ho són). El segon és típic de les denominades ciències socials i consisteix en el fet que no podem pretendre tenir una descripció acurada d'una acció humana si no comptam amb la intenció o propòsit que l'ha originada, la qual cosa requereix inferències no demostratives, i, per tant, un cert grau d'incertesa. El tercer exigeix coneixements específics sobre les formes d'interacció característiques de la societat objecte d'estudi. Aquests problemes, tot i que poden ser considerats separadament, se sobreposen i s'integren en el moment mateix de l'inici de la investigació; comporten instàncies d'indeterminació i problematicitat, i ens suggereixen com a més plausible una concepció constructivista dels fets històrics, ço és, dit breument, una concepció en què allò que és històric, que ha d'explicar la historiografia, no és el punt de partida, ans ja és un resultat, una elaboració parcialment teòrica.³

Ara bé, vull fer notar des de bell començament, per evitar confusions que la qüestió que vull considerar no és la del «mètode» de la historiografia, si és descriptiu o explicatiu, ni la de si es poden formular lleis dins aquest àmbit d'investigació. La nostra és una qüestió més bàsica, no en el sentit de més important, sinó en el d'afectar el nivell considerat primer, inicial, en la tasca de recerca: els fets com a tals, en si mateixos. Què és un fet històric? En la meua opinió, aquesta no és una pregunta banal —«saps qui pentinat duia Lady Di?»—, ni retòrica, —«no és cert que estàs llegint això?»—, ni vulgar —«estudies o treballes?»—, ni de resposta única —«vindràs a sopar?»—. És una pregunta interessant (modestament). Per exemple, no pot ser resposta de forma ostensiva, ço és, assenyalant quelcom i dient: «Això!». Ni recursiva: «Els fets històrics són els fets que estudia la Historiografia». I, a més, sigui quina sigui la resposta suggerida, ens calen arguments per justificar-la.

Per altra part, que ningú no temí que el resulta d'aquestes reflexions sigui una espècie de manifest historiogràfic revolucionari: «Senyors, fins ara, els historiadors no sabien què es pescaven; no sabien ni què és un fet històric! Inaudit!» Ben al contrari, es tracta d'explicitar allò que els historiadors competents, especialment aquells que són considerats «grans» pels seus col·legues, han assumit tot el temps. La consciència dels problemes metodològics, en ciència, ajuda a superar-los.

1. Sobrecàrrega d'informació i rellevància

Tornem, doncs, al nostre «historiador», i suposem que se situa, justament, al dia 14 de juliol de 1789, a París, per mirar d'aconseguir alguna novetat d'interès. En principi, aquest propòsit sembla factible i fins i tot raonable: potser hi ha quelcom fins ara desconegut que és decisiu. Ara bé, situat a tal moment i lloc, són molts els fets que el nostre «historiador» podria consignar; exemples dels distins tipus serien:

«En Michel Deleau es va aixecar a les 8'35 hora solar».

«Madame Voilà tingué una cita amb Monsieur Jelecré, resident al carrer Bonmarchais, núm. 16».

«Robespierre va pronunciar les paraules "*On gagnera*" davant una multitud».

«Robespierre va pronunciar un discurs davant una multitud»

«A Jean Vingut, carceller de la Bastilla, van amputar-li una cama per mor d'una ferida de bala».

«Jean Vingut va patir una operació quirúrgica».

«Aquest dia van néixer 2.035 infants i van morir 3.250 persones».

Etc.

Aquesta llista pretén mostrar els dos tipus de problemes que, a aquest nivell, es plantejarien al nostre investigador heurístic. En primer lloc, el problema de les versions possibles d'un mateix fet,⁴ segons la descripció que se n'ofereixi. Així, si Robespierre pronuncia, entre d'altres, les paraules «*On gagnera*», davant una multitud, aleshores és que pronuncia un discurs. De la mateixa manera, no es pot patir una amputació sense ser objecte d'una operació quirúrgica. Però les inverses no són igualment vàlides, les descripcions no són equivalents. De manera que no basta «mirar» per establir el fet de què es tracta; cal seleccionar-ne una descripció, una versió. Com ho faria el nostre «historiador»?

El segon problema, més radical encara, que la llista oferta pretén il·lustrar és el fet que aquesta és virtualment infinita. Fins i tot concebent els fets com a canvis, com allò que succeeix —eliminant per tant, les descripcions de característiques permanents—, les possibilitats, en un moment donat, són il·limitades. Qualsevol esdeveniment protagonitzat per qualsevol és susceptible de ser inclòs, qualsevol alteració, qualsevol canvi, per ser objecte d'atenció de l'observador. De fet, allò característic del nostre observador, allò que el fa especial és que, per definició, pot abastar-los tots, els possibles fets. Per on començar?

En conseqüència, ja en el primer moment, la qüestió no és la de «recollir els fets». En primer lloc, cal saber quins són els fets que potencialment ens interessin —ja que no ens interessin tots, ni de molt— i, en segon, cal decidir com cal caracteritzar-los per palesar la seva rellevància. Es troba el nostre hipotètic «historiador», per tant, en millor posició que qualsevol historiador? La resposta és: només si sap què cerca, si sap on ha de buscar.

Algú podria objectar: però això ja es donava per suposat des del principi, en partir d'interès per descobrir quelcom nou respecte a la presa de la Bastilla. Ara bé, això i prou, no basta; cal tenir ja certes idees, no només sobre el que va succeir —element indispensable si el que es busca és la novetat—, sinó sobre el tipus de fet que pot tenir aquest paper. Cal fixar-se, per exemple, en l'hora que cadascun dels participants en l'assalt va llevar-se? La resposta a aquesta pregunta no depèn, en absolut, dels resultats que se n'obtidrien; no cal mirar de descobrir-ho per a respondre. I les dades demogràfiques, ¿poden resultar interessants, afegeixen alguna cosa? Una vegada més, la resposta depèn de les connexions teòriques, conceptuals, que

es puguin oferir raonablement, i no de les dades en si mateixes —siguin les demogràfiques, les referents a la propietat dels mitjans productius o a les creences dels membres de la societat. És, per tant, un primer moment constructiu de la facticitat històrica.

Ara bé, aquesta situació no és exclusiva de la historiografia, ni tan sols de les ciències socials; afecta també, de la mateixa manera, les ciències naturals. Si algú de nosaltres decidís investigar la radioactivitat, què faria? Posar-se directament a buscar àrees radioactives per estudiar-les, o bé primer estudiaria física i aprendria a manejar aparells Geiger? Per la concepció positivista, els fets són com ametlles que l'investigador es dedica a recollir; però, com hem vist, si l'observador no tingués alguna mena de «teoria» sobre allò que busca, no trobaria res. I tenint-la, la qüestió no és simplement la recollida, ans també la presa de decisions respecte la millor forma de presentar allò que ens interessa.

De tota manera, el problema de la rellevància o inducció no és l'únic que afecta la historiografia. Les coses es compliquen una mica per mor que els fets que l'interessen són, sovint, accions humanes.

II. La diferència entre Stonehenge i la Ciutat Encantada de Cuenca

El problema de la interpretació, de comprendre el perquè d'una acció sobre la base del propòsit o intenció que l'ha motivada, és característic de les ciències socials, on el rerafons de la investigació és l'acció humana. Resulta que, en certes ocasions (deixem de banda si moltes o poques, i si és bo que siguin moltes o poques), les persones actuen voluntàriament, o sia, la conducta desplegada és conseqüència de la intenció de dur a terme tal conducta. Vegem-ho: si ho recordau, durant un concert a la Casa Blanca, na Nancy Reagan va caure de la cadira. Aquesta conducta, hi estareu d'acord, no era voluntària. En canvi, els esforços desesperats per aixecar-se que van seguir la caiguda (i que potser no haurien bastat per recixir-hi, sense l'ajut que va rebre) foren, sens dubte, intencionats. No actuam intencionalment quan reaccionam a una cremada en un dit, per exemple, retirant la mà, o quan, en condicions normals, tancam les parpelles; sí, en canvi, quan som nosaltres la causa de l'acció. Hi pot haver casos dubtosos com, per exemple, l'ús que fan els polítics de certes locucions subterfugi («Mire Vd.», per començar; «Por consiguiante...», per rebatre; «en definitiva...», per concloure); o també, hi veiem o sentim a posta? A vegades sí, a vegades no, depèn del grau d'atenció.

Per què és això un problema? Perquè una mateixa conducta és compatible amb un ampli ventall d'intencions i, com hem dit anteriorment, ens cal saber la intenció d'una acció per poder-la entendre. I no sempre és fàcil decidir quina és la correcta —ja que, per definició, només una ho pot ser. Considerem la següent descripció, neutral respecte a les intencions, d'una certa situació: una dona mor a conseqüència d'un tret disparat per un home. Sense altres dades, ens són obertes múltiples alternatives: dramàtiques —«un marit ha mort la seva esposa en descobrir que l'enganyava amb el carter, el seu millor amic»—; polítiques —«la policia, en intentar reprimir una manifestació, ha disparat alguns trets a l'aire a conseqüència d'un dels quals una manifestant ha mort»—; recercades —«rebutjat per la dona dels seus somnis, un individu s'emborratxa de desesperació, agafa un fusell i, en pla Rambo, comença a dispara a tort i a dret; casualment, la dona en qüestió passa pel lloc i és una víctima més de la bogeria "amorosa" que ha causat». Etcètera!⁵ Òbviament, cap carac-

terització no té el mateix valor; és el context, el coneixement de les creences i intencions dels participants, etc., el que ens serveix per decidir quina és la vàlida. Però sovint això no basta, resta una certa indeterminació que es patentitza en el fet que moltes vegades el desacord és possible —homicidi o assassinat?—, o cap caracterització, cap interpretació de les conductes, no se'ns fa plausible. En aquest darrer cas, les causes poden ser diverses: ignorància —per què van matar Olof Palme?, però no sabem ni qui el va matar—, desconfiança respecte a les vertaderes intencions —per què va acceptar l'alto el foc d'Iran?—, o bé perquè la conducta en qüestió desborda els nostres criteris del que és racional, comprensible —no he trobat encara cap caracterització vàlida de la conducta dels infants i joves que decideixen plegar de viure en setembre. El criteri que l'investigador decideixi adoptar, en conseqüència, podrà ser revisat a la llum de nova informació i, en qualsevol cas, la seguretat absoluta només és atansable per mitjà de la declaració —sincera— d'intencions.

III. La xarxa social

El problema de la intenció en l'acció humana, de tota manera, no és el mateix que el del significat de l'acció. És l'acció la que té significat, en inscriure's dins d'una xarxa de relacions estructurades. I és perquè l'ésser humà s'organitza d'aquesta forma, el tret més destacat de la qual és la seva variabilitat a través del temps i l'espai, que cal fer historiografia —i antropologia, sociologia, etc.—. La «diferència específica», en terminologia aristotèlica, de la nostra espècie és, això no és nou, el seu caràcter social —altre cop Aristòtil—. Ara bé, en un sentit especial, que ens diferencia d'altres espècies «socials» —formigues, abelles, etc., per una banda, mamífers en general per l'altra—, i que té a veure principalment amb la versatilitat de les organitzacions socials humanes, sota la forma de variabilitat cultural.⁶

Un punt de partida per introduir-nos a la problemàtica pròpia d'aquest àmbit pot ser la consideració de l'acció col·lectiva, és a dir, aquella en què intervenen diversos protagonistes. Imaginem la situació següent: en una plaça ens trobam un grup de gent vestida de forma estranya, cantant i ballant. De què es tracta? D'una manifestació folklòrica? D'una *performance* postmoderna? Són Hare-Krishna o alguna altra secta realitzant un ritual? És que ja ha arribat el carnaval? Sigui el que sigui, el punt clau és que el coneixement de les intencions dels participants és insuficient, i àdhuc irrellevant, per a decidir-ho. Suposem que realitzam una enquesta i obtenim respostes raonablement sinceres; aquestes podrien ser, per exemple, voler divertir-se, complir el deure, fer penitència, o guanyar diners. Cap d'aquestes respostes, per si mateixa no ens dóna la clau del que succeeix. Què ens la dóna, doncs? Dit breument, el coneixement que puguem tenir dels costums i pràctiques propis de tal comunitat, o bé, en el cas que la comunitat estudiada ens sigui desconeguda, la semblança amb els nostres. És per això que ens situam a un nivell de problemàtica distint.

Les conseqüències del reconeixement d'aquest àmbit, però, són radicals: comporta la negació de la possibilitat d'un observador neutral, en un sentit fort. Ja hem vist, abans, com la pretesa neutralitat observacional rebia cops forts, en el sentit que no hi ha observació sense una certa teoria del que s'observa, i que, en el cas de l'acció humana, l'observació no basta per accedir al nivell intencional, quelcom imprescindible per a la comprensió de l'acció; ara, però, s'afirma quelcom que va més enllà: la impossibilitat d'un observador que no sigui membre, ell mateix, d'una comunitat i, per tant, inserit dins d'un conjunt de pràctiques socialment determinades. Val la

pena, sens dubte, considerar amb deteniment les motivacions que duen a aquesta conclusió. Considerem, primer, aquests fets:

- «En Pere i na Joana s'han casat».
- «El Mallorca va tornar a pujar a primera».
- «En Pep s'ha jubilat».
- «El Parlament aprova els pressuposts».

Cap d'aquests fets no és una simple alteració física, un canvi d'estat o una modificació de posició. Cap no podria ser redescrit en termes purament físics sense pèrdua del seu sentit. Cap no pot ser analitzat en termes de les intencions dels participants en l'acció. El que els caracteritza, en canvi, és que pressuposen l'existència de certes institucions socials; són, per aquest motiu, fets «institucionals».⁷ «Institucional», aquí, s'ha d'entendre en un sentit ampli, sociològic, com a pràctiques fixades dintre d'un grup o col·lectivitat, definides per un conjunt de regles constitutives, definitòries de la pràctica social en qüestió. No són regles formulades explícitament, ordenant, prohibint o permetent determinades conductes, sinó regles no codificades, estipulatives del que cal per poder considerar certes conductes com una ocurrència de la pràctica de casar-se, jubilar-se, etc.⁸ Són adquirides de forma inconscient en el procés d'inculturació, socialització i, d'alguna forma, forgen la forma de veure el món i els altres. En altres termes, ens constitueixen com a éssers socials. És la seva variabilitat la que ens porta a parlar de diferents cultures i d'evolució cultural, i la que provoca el problema del significat de l'acció en cultures i societats alienes a la nostra.

Considerem, per exemple, un investigador interessat en una cultura estranya a la seva pròpia. El seu primer problema serà el de determinar les regularitats que s'hi donen i que, per tant, cal suposar que tenen un paper important en la vida de la col·lectivitat. A continuació, però, haurà d'intentar descobrir el sentit d'aquestes pràctiques. Ara bé, per això cal un procés maximitzador de les conductes observades, que permeti considerar-les expressió d'un conjunt de regles constitutives —i no atzaroses o arbitràries—, procés en el qual es mobilitzen les pròpies creences i el coneixement de les pròpies pràctiques. És aquest fet el que explica que aquesta tasca no sigui fàcil i mai definitiva. Influïda per la pròpia situació de l'investigador, involucra sempre un factor d'indeterminació ineliminable. Es per mor d'això que continuament s'ofereixen noves interpretacions, noves valoracions, discussions i crítiques.⁹ Pensem, per exemple, en un cas paradigmàtic, com és el de l'estudi de Grècia i la seva cultura al segle XIX. Per Hegel, la història de Grècia és la història del sorgiment de l'Esperit, una societat on per primera vegada l'ideal d'una comunitat lliurement unida es manifesta. Per Nietzsche, en canvi, Grècia seria una cultura tràgica, escindida entre Dionís i Apol·lo. La discussió continua encara i així continuarà essent.

La radicalitat d'aquesta situació és constitutiva, en qualsevol cas, de l'empresa historiogràfica, i no un defecte transitori que, quan els mètodes avancin, serà superat. No, aquest problema, igual que el de la «perspectiva», la impossibilitat de determinar el que és, ara per ara, històricament rellevant (la qual cosa estableix una diferència radical amb els periodistes, que fan proliferar com bolets les «fites històriques»), arranca del caràcter històric de la mateixa historiografia, del caràcter històric del mateix investigador. Si l'ideal d'observador neutral que el positivisme postula fos fi-

nalment factible, la historiografia desapareixeria. No ja per manca de criteris respecte a allò que cal investigar, sinó perquè no en tindria necessitat.

IV. L'objectivitat de la Història

La crítica del positivisme sembla haver-nos duit a una situació tal vegada crítica. El reconeixement del paper de l'investigador en el primer moment de la seva tasca, en la construcció dels fets històrics, fins a un punt no merament conjuntural, sembla concloure inevitablement en alguna forma de relativisme, la pitjor amenaça per a qualsevol projecte que es pretén científic. Però la conclusió de relativisme només té sentit acceptant l'ideal d'objectivitat del positivisme, l'exigència de neutralitat observacional. La disjuntiva no té per què ser entre aquesta objectivitat i el no-res relativista; podem intentar bastir una noció d'objectivitat que tenguí en compte la pràctica científica en tost de partir de requisits assumits acríticament, i que permeti fonamentarla.

El que és clar, en primer lloc, és que no qualsevol cosa serveix. La comunitat d'historiadors manté uns criteris respecte al que compta com a «bona» història, com a «bona» investigació. Disposa de criteris respecte als tipus de fets rellevants, respecte als llocs on cal cercar-los. Aquests criteris no estan donats d'una vegada per totes, sinó que són objecte de crítiques, modificacions i replanteigs. És la discussió al si de la comunitat científica la que serveix per decidir la validesa de les diverses propostes, sobre la dels resultats que permeten obtenir el seu caràcter fructífer. Aquest és un procés dialèctic, en un doble sentit: entre pressupòsits teòrics i resultats obtinguts i entre distintes propostes.

Això no elimina, per descomptat, el pluralisme, les alternatives diverses. Per uns, seran les dades demogràfiques les centrals; per altres, les relatives als modes de producció; per altres, les que tinguin a veure amb les creences i els desitjos de la col·lectivitat. En qualsevol cas, les pretensions s'han d'avaluar amb la contribució que facin al progrés del coneixement. L'objectivitat, per tant, deixa de ser un prejudici per esdevenir un criteri regulador de la tasca científica, resultat de la discussió de les pretensions de validesa de les diverses propostes. Aquest és, al meu entendre, l'àmbit en què es mou la historiografia.

NOTES

¹ Historiografia, i no Història, no per raons corporativistes i anti-intrusistes, sinó per raons de precisió conceptual: hi ha històries de qualsevol cosa i de qualsevol forma. Vegeu, si no, Ferrater (1970), pàg. 49. Historiografia, en canvi, transmet una connotació d'academicisme i rigor, una activitat amb requisits i propòsits determinats. No gosaré, però, intentar un canvi de terminologia i denominar «historiògrafs» els seus practicants, si més no, per raons cacofòniques òbvies.

² Aquesta és la postura de Ranke, per exemple, que es resumeix en la seva frase: «Contar allò que realment ha succeït».

³ És interessant notar, en aquest punt, que una concepció semblant ha estat defensada respecte als fets que les «ciències naturals» investiguen. L'anomenada «nova filosofia de la ciència», en especial Kuhn, ha reivindicat un moment hermeneütic en aquestes ciències, que redueix la pretesa dualitat estricta entre els dos tipus de ciència. Vegeu, en aquest aspecte, la Introducció en Kuhn (1984) i Hesse (1980).

⁴ Una versió formalitzada del concepte de «versió», valgui la redundància, es pot trobar a Mosterín (1978), pàg. 172-4.

⁵ Com a exercici —voluntari, és clar—, provau vosaltres mateixos d'elaborar caracteritzacions alternatives d'aquesta mateixa situació. Si aconseguiu un bon resultat, penseu a dedicar-vos a advocat defensor, tindreu un bon futur.

⁶ S'ha demostrat que els primats superiors poden desenvolupar eines i certes estratègies de supervivència, que esdevenen pròpies del grup. Vegeu, per exemple, Wilson (1975); no tenc inconvenient a considerar aquestes pràctiques «culturals», mentre es reconegui la distància entre aquestes i les humanes. Les discussions entre diferències de grau o de classe no solen ser molt productives.

⁷ La noció de «fet institucional» és introduïda a Scarle (1980), pàg. 60, en referència a les emissions lingüístiques, instàncies eminents d'aquesta categoria.

⁸ És la distinció entre regles primàries —legals, explícites— i secundàries —indirectament coercitives, implícites—, que formula von Wright (1979), pàg. 177.

⁹ És per aquest motiu que mai no podrà donar-se una descripció completa i definitiva del passat històric, per von Wright:

«La razón no consiste simplemente en que hechos, hasta el momento desconocidos, puedan llegar a ver la luz. Esto es cierto, pero relativamente trivial. El punto importante es que los esfuerzos del historiador por comprender y explicar el pasado más reciente lo inducen a atribuir al pasado más lejano un papel o significación de los que carecía hasta que tuvieron lugar esos acontecimientos más recientes. Y en vista de que no sabemos, en general, lo que nos reservará el futuro, tampoco estamos en condiciones de poder conocer el alcance total de lo que caracteriza al presente y al pasado.» (pàg. 182).

BIBLIOGRAFIA

- FERRATER, J.: *Els mots i els homes*, Ed. 62, 1970.
 HESSE, M.: «In defence of Objectivity», a *Revolutions and Reconstructions in the Philosophy of Science*, Harvester Press, Brighton 1980.
 KUHN, T.S.: *La tensión esencial*, F.C.E. 1984.
 MOSTERIN, J.: *Racionalidad y acción humana*, Alianza, 1978.
 SEARLE, J.: *Actos de habla*, Cátedra, 1980.
 VON WRIGHT, G.H.: *Explicación y comprensión*, Alianza, 1979.
 WILSON, E.: *Sociobiology: The New Synthesis*, Harvard U.P., 1975.